

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ. ПОЛІТИКА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

*Кресіна Ірина Олексіївна, доктор політичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач відділу правових проблем політології*

Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ: ЗОВНІШНІ ТА ВНУТРІШНІ АСПЕКТИ

Територіальна цілісність є конституючим принципом організації держави та міжнародного права, вона тісно пов'язана з безпекою громадян, здатністю держави зберігати свою територію у межах встановлених згідно міжнародного права кордонів, протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам, спрямованим на їх зміну.

У Конституції України зустрічається як поняття «недоторканності території» (ст. 2: «Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною») та «територіальної цілісності» (ст. 132: «Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території»). Оскільки порушення недоторканності не завжди може мати за мету порушення цілісності території, то «недоторканність території» є ширшою за змістом, ніж «територіальна цілісність». Однак у міжнародному праві більш усталеним саме останнє поняття («territorial integrity»).

Загрози територіальній цілісності держави можна поділити на зовнішні, породжені діями іноземних держав, та внутрішні, які є результатом політики суверенної держави. Що стосується зовнішнього аспекту, то він регулюється нормами міжнародного права. Територіальна цілісність – один з основоположних принципів міжнародного публічного права, який закріплює недоторканність території держави від посягань з боку інших держав шляхом застосування військової сили або загрози силою. Цей принцип почав оформлюватися у XVII ст., коли почалося утворення суверенних держав і був сформульований у проекті декларації Національних зборів Франції 1790 року, містився у Паризькому договорі про відмову від війни як інструменту національної політики (так званому Пакті Тріана-Келлога) 1928 року. Як міжнародно-правовий принцип територіальна цілісність була вперше закріплена п. 4 ст. 2 Статуту ООН 1945 р., а згодом у Декларації про зміцнення міжнародної безпеки від 16 грудня 1970 р., Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1 серпня 1975 року, а також низці інших міжнародних документів.

Однак слід зазначити, що у міжнародному праві принцип територіальної цілісності держави не має чіткого визначення, однак пов'язаний з такими принципами як: непорушність державних кордонів (неправомірна зміна

державних кордонів), рівноправність і самовизначення народів, незастосування сили чи погрозою сили, принцип недоторканності державних кордонів (дотримання проходження державного кордону на місцевості і його режиму), невтручання тощо. Крім того за суверенною державою визнається право вживати усіх допустимих у відповідності з міжнародним правом заходів для збереження своєї територіальної цілісності.

Тим не менше, на сьогодні відсутня цілісна концепція розвитку міжнародного права, що відповідає сучасним умовам та потребам забезпечення територіальної цілісності держав, яка б визначала перелік заходів, яких потрібно вживати для протидії таким загрозам, що ускладнює врегулювання ситуації в Україні за допомогою міжнародно-правових інструментів.

Відзначимо, що окрім зазначених вище документів, територіальна цілісність України гарантується і низкою міжнародно-правових договорів, насамперед так званим Будапештським меморандумом [1], сторонами якого є Великобританія, США і Росія. Ці країни взяли на себе зобов'язання поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України, утримуватися від погрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності України. Вони також запевнили, що жодна їх зброя не буде використана проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим способом, згідно Статуту ООН. Однак відповіддю на агресію з боку Росії та порушення нею територіальної цілісності України стали лише низка санкцій, накладених міжнародними організаціями.

Ще до анексії Криму Росією у березні 2014 року Захід зайняв жорстку спільну позицію проти Росії з питань територіальної цілісності України. у лютому 2014 року президент США Б. Обама застеріг президента Росії, що «будь-яке порушення суверенітету України та територіальної цілісності буде глибоко дестабілізуючим, що не є в інтересах України, Росії чи Європи. ... це буде чітке порушення зобов'язань Росії поважати незалежність, суверенітет та кордони України та норми міжнародного права» [2].

Європейські лідери зайняли аналогічну позицію. В ході 7124 засідання Ради безпеки 1 березня 2014 року Великобританія та Франція підтримали США у засудженні вторгнення російських військ в Україну, нагадавши про небезпеку ескалації ситуації, що становить загрозу територіальній цілісності України та нормам міжнародного права [3]. Посилання на ці загрози відобразилися у виступах представників США та європейських країн на засіданні 3 березня [4].

По мірі загострення ситуації критика щодо порушення територіальної цілісності України загострювалася. Заяви лідерів країн Євросоюзу та Північної Америки були підтримані низкою заяв міжнародних організацій, в тому числі і НАТО, який 2 березня 2014 року заявив, що «Воєнні дії проти України військовими силами Російської Федерації є порушенням міжнародного права та суперечить принципам Ради НАТО-Росія» [5]. Парламентська Асамблея Ради Європи 7 березня «рішуче засудила порушення Російською Федерацією

державного суверенітету та територіальної цілісності ... та пряме порушення міжнародного права» [6].

Більше того, Генеральна Асамблея ООН 18 березня прийняла резолюцію «Про територіальну цілісність України» [7], в якій нагадала про обов'язок усіх держав-членів згідно ст. 2 Статуту ООН утримуватися у міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави. Резолюція від 24 березня 2014 року «Територіальна цілісність України» закликала усі держави, міжнародні організації та спеціалізовані установи не визнавати жодних змін статусу АР Крим на основі референдуму, проведеного 16 березня 2014 року, і утримуватися від будь-яких дій чи кроків, які можна було б витлумачити як визнання будь-якої зміни такого статусу [8]. 15 лютого 2015 року Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію №2202 [9], в якій нагадала про «цілі і принципи, закріплені у Статуті ООН, та підтвердила повну підтримку суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України».

На сьогодні санкції не досягли поставленої мети, але міжнародне співтовариство демонструє готовність їх посилення заради встановлення миру. Так 22 червня 2017 року Євросоюз в черговий раз продовжив ще на півроку економічні санкції проти РФ за невиконання Мінських домовленостей. 7 липня 2017 року Парламентська асамблея ОБСЄ прийняла резолюцію «Відновлення суверенітету і територіальної цілісності України» [10]. У резолюції ПА засвідчила «повну повагу» суверенітету, незалежності, єдності і територіальної цілісності України в межах її визнаних міжнародним співтовариством кордонів, у тому числі приналежність їй Автономної республіки Крим. Делегати також засудили тимчасову окупацію Криму Російською Федерацією та гібридну агресію Москви на Донбасі. Резолюція «наполегливо закликає» Росію припинити спонсорування терористичної діяльності в Україні шляхом припливу бойовиків, грошових коштів і зброї через непідконтрольну уряду ділянку українсько-російського державного кордону і перестати здійснювати будь-яку підтримку незаконним збройним формуванням у Донецькій і Луганській областях, які здійснюють терористичні акти в Україні.

Готовність до впровадження більш жорстких санкцій продемонстрували США, де в кінці липня Конгрес прийняв закон «Протидія супротивникам Америки через санкції» [11], в якому основний акцент зроблено на Росії, яка обвинувачується у порушенні суверенітету та територіальної цілісності України, втручання у перебіг президентських виборів в 2016 році. У документі також підтверджується невизнання незаконної анексії Криму урядом РФ чи відторгнення будь-якої частини території України з використанням військової сили.

Проблема відновлення територіальної цілісності тісно пов'язана із долею невизнаних держав. Державами де-факто зазвичай вважаються території, що отримали фактичну незалежність, часто за підсумками війни, але яким не вдалося отримати міжнародного визнання. Вони можуть існувати тривалий час

(два роки контролю над територією вважаються достатнім критерієм), апелювати до права народів на самовизначення та наполягати на своїй незалежності від материнської держави та сусідніх країн [12]. Ці утворення можуть мати низку атрибутів державності, але вони не є членами клубу суверенних держав. Слід визнати, що на сьогодні такі квазі-держави не є поодинокими випадками у міжнародній системі і становлять серйозну загрозу регіональній і міжнародній безпеці: контрольована ними територія є потенційним джерелом поновлення збройного протистояння.

Більше того, не зважаючи на тривалу історію існування держав де-факто, ефективні міжнародно-правові, політичні, економічні чи будь-які інші засоби відновлення територіальної цілісності держав, на території яких вони виникли, відсутні. У першу чергу це пояснюється незавершеністю реформування світового порядку, зумовленого зникненням зі світової арени одного з основного гравців біполярного світу – Радянського Союзу. Адже саме на території колишніх республік виникло чотири (без урахування ДНР і ЛНР) квазі-державних утворення, що належать до другої і третьої груп невизнаних держав. По-друге, найчастіше такий феномен зустрічався на периферії світової політики і не викликав належної уваги з боку лідерів Західної Європи та США. Однак події 20104 року в Україні внесли значні корективи у діяльність регіональних і міжнародних організацій, військових союзів, зокрема НАТО. Це дає змогу об'єднати зусилля держав та міжнародних організацій і комплексно підійти до вирішення проблеми існування «заморожених» конфліктів, у тому числі і до врегулювання ситуації в окремих районах Донецької і Луганської областей.

Внутрішній аспект територіальної цілісності держави представлений її об'єктивною здатністю протидіяти порушенню недоторканності кордонів або ж відновити територіальну цілісність та адекватною державною, насамперед етнонаціональною, політикою, що запобігає виникненню сепаратизму та будь-яким тенденціям до дезінтеграції території. Протягом усього пострадянського періоду історії України прояви етнополітичної дезінтеграції та сепаратизму мали переважно латентний характер і не становили такої загрози для етнополітичної безпеки і територіальної цілісності держави, як на сучасному етапі державотворення.

Однак пострадянське поліетнічне українське суспільство характеризувалося високим рівнем деконсолідації, розколотістю щодо пріоритетів розвитку України, насамперед щодо зовнішньополітичного та етнополітичного вектора, що вказувало на потенційну загрозу дезінтеграції під дією певних чинників. Ці особливості були викликані почасти тим, що держава в етнонаціональній політиці приділяла незначну увагу нейтралізації етнополітичного розколу, гармонізації, узгодженню інтересів, пошуку компромісів, прийнятних для всіх складових поліетнічного суспільства та всіх регіонів України.

У результаті більшість проблем етнонаціональної сфери, які зрештою стали підґрунтям сепаратизації та дезінтеграції, залишалися невирішеними,

консервувалися й акумулювали конфліктогенний потенціал. Адже прийняття демократичних законів, що регулюють етнополітичну та етнонаціональну сфери, на початку 1990-х років та ратифікація основних міжнародних документів у сфері захисту прав національних меншин виявилася недостатнім для запобігання політизації етнічностей та нейтралізації загроз етнополітичній стабільності держави. Етнонаціональна політика протягом багатьох років не реагувала на потреби етноспільнот, не виробила ефективних правових механізмів реалізації їх прав. Влада України побоювалася територізації вимог окремих етноспільнот (автономізації, відокремлення), наприклад русинів, кримських татар. Тому неврегульованість низки етнокультурних прав не лише національних меншин, але й нації у цілому залишалася потужним етноконфліктогенним чинником, який врешті уможливив розгортання етнополітичного конфлікту на території України.

Список використаних джерел

1. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_158 (дата звернення: 01.03.2017).
2. White House Statement by the President on Ukraine, February 28, 2014 / URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/02/28/statement-president-ukraine> (дата звернення: 01.03.2017).
3. 7124th meeting of the United Nations Security Council / URL: http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_pv_7124.pdf (дата звернення: 01.08.2017).
4. 7125th meeting of the United Nations Security Council / URL: http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_pv_7125.pdf (дата звернення: 01.08.2017).
5. North Atlantic Council statement on the situation in Ukraine / URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_107681.htm (дата звернення: 01.03.2017).
6. PACE strongly supports Ukraine's territorial integrity and national sovereignty / URL: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/News/News-View-EN.asp?newsid=4908&lang=2&cat=17> (дата звернення: 01.08.2017).
7. Territorial integrity of Ukraine / URL: http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_68_262.pdf (дата звернення: 01.03.2017).
8. Резолюція ГА ООН от 27 марта 2014 г. № 68/262 «Территориальная целостность Украины». \ URL: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/68/262> (дата звернення: 01.03.2017).
9. Unanimously adopting Resolution 2202 (2015), Security Council calls on parties to implement accords aimed at peaceful settlement in Eastern Ukraine / URL: <https://www.un.org/press/en/2015/sc11785.doc.htm> (дата звернення: 01.08.2017).

10. Restoration Of Sovereignty And Territorial Integrity Of Ukraine / URL: <https://www.oscepa.org/documents/all-documents/annual-sessions/2017-minsk/declaration-25/3555-declaration-minsk-eng> (дата звернення: 01.08.2017).

11. H.R.3364 – Countering America’s Adversaries Through Sanctions Act / URL: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/3364%20> (дата звернення: 01.08.2017).

12. Caspersen N. The pursuit of international recognition after Kosovo // Global Governance. 2015. Vol. 21. №3. P. 393–412.

*Римаренко Сергій Юрійович, доктор політичних наук,
головний науковий співробітник Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*

АКТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОНТЕКСТІВ. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

Актуалізація проблем соціокультурних відмінностей, регіональних, локальних, субкультурних, інших індивідуальних та групових соціокультурних ідентичностей є одним з головних трендів сучасної епохи Постмодерну, а формування соціокультурного простору України якраз і характеризується власною багатовимірною трансформацією. Цей соціокультурний простір – складна, взаємодія різних ідентичностей – національних, етнічних, політичних, соціальних, культурних, релігійних, регіональних, на які в свою чергу впливають процеси міжкультурні комунікації, культурної дифузії, актуалізації етнокультурних смислів та контекстів, процеси продукування регіональних групових етнокультурних та соціокультурних ідентичностей.

Соціокультурна динаміка за визначенням характеризується принциповою відкритістю та непередбачуваністю, поліваріантністю формування, збереження та відтворення групових ідентичностей, а питання чи формуються у цій багатогранній палітрі самоідентифікаційних практик та смислів єдине соціокультурне поле української громадянської ідентичності та як з цим співвідносяться регіональні, локальні та етнокультурні ідентичності є далеко не останнім. До цього слід додати й надзвичайно складну проблему функціонування дворівневої структури соціокультурної ідентичності спільнот регіонів, що поєднує власну етнокультурні та спільну локальну ідентичність у їх певному синтезі, інтеграції та дезінтеграції.

Дихотомічна картина України не відображає сучасні соціокультурні реалії, Тепер головна лінія цивілізаційного розколу проходить не між україномовною Західною Україною і російськомовною Східною Україною, а між двома російськомовними областями – Дніпропетровською та Донецькою. На відміну від західноєвропейського різноманітності «дві України» є основою для репродукції соціокультурних і політико-ідеологічних типів ідентичності від «homo soveticus», через традиційну українську етнокультурну традицію, до